

Şevket Süreyya Aydemir

MENDERES'İN DRAMİ?

Remzi Kitabevi

**MENDERES'İN
DRAMASI?**

ŒEVKET SÜREYYA AYDEMİR

MENDERES'İN DRAMİ?

(1899-1960)

Remzi Kitabevi

MENDERES'İN DRAMI? / Şevket Süreyya Aydemir

© Remzi Kitabevi, 1987

Her hakkı saklıdır.

Bu yapıtın aynen ya da özet olarak
hiçbir bölümü, telif hakkı sahibinin
yazılı izni alınmadan kullanılamaz.

Düzeltili: Mecit Demir

Kapak tasarımı: Ömer Erduran

ISBN 978-975-14-0091-8

BİRİNCİ BASIM: Temmuz 1969

YIRMİ İKİNCİ BASIM: Ocak 2023

Remzi Kitabevi A.Ş., Akmerkez E3-14, 34337 Etiler-İstanbul

Sertifika no: 10705

Tel (212) 282 2080 Faks (212) 282 2090

www.remzi.com.tr post@remzi.com.tr

Baskı ve cilt: Seçil Ofset, 100. Yıl Mah. Matbaacılar Sitesi

4. Cad. No: 77 Bağcılar-İstanbul

Sertifika no: 44903 / Tel (212) 629 0615

Tohumlar vardır; bunlar yeşerecekleri toprağı bulamazlarsa, zamanın selleri içinde erir giderler.

Menderes de bir tohumdu. Zaman çarklarını biraz daha geç işletseydi, o da zaman selinin akışı içinde, sıradan bir adam olur, silinir giderdi. Fakat Menderes, yeşereceğı toprağı buldu. Bu toprağına yapışmasını ve orada filizlenmesini bildi.

Gerçi, onun filizlenebileceğı bu toprağı kendinden öncekiler hazırlamışlardı. Ama bu, kendinden öncekilerin hazırladıkları zemin üstünde sivrileşme ve yükseliş var ya? İşte bunun, hem ustası, hem mimarı kendisidir...

ÖNSÖZ

Bu eser; ne övgü ne de yergidir. Bu eserde; tarihimizin akışına karışmış bir insanın hayat hikâyesi dile gelir. Bu insan, Adnan Menderes'tir. Menderes'i dile getirirken de, tarafsız ve gerçekçi kalmaya çalışacağız.

Ama, öyle sanıyorum ki bu hayat hikâyesi; bugün siyasi hayatımıza karışanlarla, yarın bu hayata karışacak olanlar için de bazı manalar taşıyacaktır...

TARİHİN MANTIĞI

Tarihin mantığı vardır. Hangi açıdan değerlendirilirse değerlendirilsin, tarih konuşur. Hangi açıdan alırsak alalım, onun dilini anlamakta, erdemlilik ve doğruluk esastır. Bu yazılarda da, tarihin bazı kanunları dile gelecektir. Örneğin şuna işaret edelim:

Her milletin tarihi, biraz da bir şahsiyetler geçit resmidir. Tarihi şahsiyet demek; milletin tarihi kaderine, şu veya bu şekilde müdahalesi olan, etkisi olan ve bu şahsiyetler geçit resmine katılabilen adam demektir. Tarihi şahsiyet; bu geçit resmine katılmak için, kimseden izin almaz...

Tarihi şahsiyet eğer bir değer taşıyorsa, eğer bir değer vaat ediyorsa, eğer onun, tarihin akışında bir misyonu varsa, o, kendi ihtiras ve kararlarıyla kendini sahneye atar. Bu sahnede, kendini kabul ettirir. Yani tarihi şahsiyet, hiç kimsenin değil, evvela kendi kendinin temsilcisidir. Tarihi şahsiyet, sorumluluk taşır, ama dikte kabul etmez. Kendisi dikte eder. Tarihin mantığı budur...

ADNAN MENDERES

Bizim tarihimizin akışında Adnan Menderes, bir tarihi şahsiyet midir? Evet. Niçin? Çünkü Adnan Menderes, şekillerin ve seçimlerin ardından, kendi kendini lanse etti. Kendi kendini kabul ettirdi. Toplumun ve baş-

kalarının da arzu ve eğilimlerinin hasılası olmasına rağmen, aslında kendi kendini tayin eden odur. Hata ve sevabı ne olursa olsun, ona misyonu dikte edilmedi. Misyonunu o, kendisi dikte etti. Ve çıktığı yolda, gene bütün hata ve sevabına rağmen, en önde yürüyen odur...

Menderes'in hayat hikâyesi, hem de baştan sona, gerçek bir dramdır. Çünkü bu hikâye, dramatik bir atmosfer içinde başlar. Dramatik olaylarla, dramatik kompleksler içinde devam eder. Ve bir dram sahnesiyle biter. Bu son; tarih içinde bu cins insanlardan nicesinin, ne çare ki müşterek alınıyışısıdır. Ve bu cins insanlarda, çevrelerinden ve problemlerinden ziyade, kendi iç benliklerinde bir *bağdaşmazlık*, gene müşterek bir vasıf gibidir. Ama biz gene de bu sonu, insanların kaderine ön planda müdahale edenler için işleyen hazin bir kanunu, tecelli şekillerinden biri sayabiliriz...

Menderes de halkın kaderine müdahale etti. Bir halk adamı mıydı? Elbette! Halktan geldi. Halk içinde konuştu. Ve bizim tarihimizde, misli az olan bir sevgi halesiyle sarılarak, halkın sevgilisi oldu. Bir heyecan adamı mıydı? Bir mantık adamı mıydı? Bir aksiyon adamı mıydı? Hatta onu, bazen devlet adamı, bazen demagog olarak alanlar oldu. Hangisiydi? İktidar hayatının bilançosu nedir? Neler getirdi? Neler getiremedi? Milli yapımıza nelere mal oldu? Ve bizim burada, onun hayat hikâyesine, *Menderes'in Dramı* dememiz doğru mudur?

İşte birtakım sorular ki, bu eserin konusu onları, kendi ölçülerimize ve kendi gücümüze göre, cevaplandırmaya çalışmaktır. Ama bu eser, ne bir tarih ne de bir belgeler kronolojisidir. Hayır! Burada ve ön planda, ne belgeler, ne rakamlar dile gelir. Onları başka eserlerimizde işledik.⁽¹⁾ Burada dile gelen ancak, Adnan Menderes'in oluşu, ruh yapısı, psikolojik özellikleridir. Hem kendisi hem de davaları, problemleriyle haşır neşir oluşudur. Hülusa bu kitap, bir insanın serüvenidir. Evet, bir insanın serüveni... Çünkü bu kitabın konusu, her şeyden önce, insandır.

Hülusa, Adnan Menderes'in hikâyesi, bu eserde kendi ölçülerimizce ve kendi gücümüzce işlenmektedir. Ama, her biyografi incelemesinde olduğu gibi, elbette bu eserde de, objektif bir çaba içinde, sübjektif bir hasıla dile gelecektir.

Yani bu eserde elbette ki Adnan Menderes yaşayacaktır. Ama bu yaşantıyı, kendisi değil, bir başka kalem, yani bir yazar işleyecektir. Ve

(1) Ş. S. Aydemir, *İkinci Adam*, c. III.

bu, tarihi şahsiyetlerin hikâyesinde, çoğunlukla hüküm süren bir kalandır. Ama tartışma kabul etmeyen bir gerçek vardır ki, o da, Adnan Menderes'in, bizim tarihimizde bir yeri olduğudur. Bu yerin, çeşitli açılardan, bugün ve yarın işlenmeye devam edileceğidir. Yani onu herkes, kendi açısından eleştirebilir. Ama, tarihimizin bir devresinde işgal ettiği yerden ve bu devrin akışından, onu kimse dışarıya atamaz...

İşte ve bütün hata ve sevabıyla ona ait olan bu yer var ya, onun hem ustası, hem mimarı kendisidir.

Yaşadığımız devrin çeşitli problemleri ve sosyal yapımıza olan çeşitli etkileriyle Menderes'in, tarihimizde işgal ettiği bu yer nedir? Menderes hangi değerleri veya hangi zaafı temsil eder? İktidarının muhasebesi nasıl bir bilanço arz edecektir? Övgülere mi, yergilere mi müstahaktır? Bir üstün adam mıdır? Yoksa olayların rüzgârında savrulan bir yapı mıdır? Bir suçlu mu, bir kahraman mıdır?

Bunlar birtakım sorular ki, bunların bu eserde ele alınması, bir bakışta hatta zamansız gibi de görülür. Çünkü bir insan ki, kamu efkârında, onun hakkında, hükümler yerleşmiştir. Öyle hükümler ki, birbirleriyle, sert ve keskin şekillerde çelişirler. Hatta denebilir ki, onun için kamu efkârı, iki cepheye ayrılmış gibidir. Ona suçlu diyenlerle, ona kahraman diyenler, bugün bile kamu efkârında, iki saf halinde karşı karşıyadırlar. Hatta bir bakışta onun sadece hatırası değil, iktidarı da hâlâ sahnededir. Demirkırat neydi? Onun süvarisi kimdi? Ve bugünkü Demirkırat, kimin hatırasını ve kimin bayrağını taşıyor?

Hülasa, öyle problemler ki; eğer onları birtakım ön fikirler, tek taraflı değerlendirmelerle alırsak, böyle bir eserin yazılmasına daha şimdiden girilmesi bir cesaret bile sayılabilir. Ama ben, bu görüşte değilim. Yazar bir doktor gibidir ki, onu ilgilendiren, sadece önüne serilen süjesi ve bu süje üzerindeki teşhisleridir. Bu süje üzerindeki ön fikirleri ve kamu görüşleri ise doktorun odasından içeriye girmez. Tarihi şahsiyetler hakkındaki araştırmalar da böyledir. Bizim araştırmalarımız da elbette ki, eksik, hatta hatalı olabilir. Ama bugün ve yarın onu, daha iyi, daha doğru anlatabileceğine inananlar için ise düşünce ve kalem meydanı daima açık olacaktır.

Bizim de bu eserde ölçü ve takdir gücümüz, işte bu hava içinde işleyecektir. Onun içindir ki, giriştiğimiz işin, ne zamansız ne de bir cesaret meselesi olduğu görüşündeyiz. Ve öyle umuyoruz ki bu eseri ele alıp da sonuna ulaşan okuyucularımız hangi taraf ve eğilimde olurlarsa olsunlar,

bizim bu görüşümüze içlerinden gelen bir ruh sükûnetiyle katılabileceklerdir... Bu eserin nasıl hazırlandığına gelince? Gene onu izleyip sonuna varan okuyucular, öyle sanıyorum ki, bu soruya, kendileri cevap verebileceklerdir. Çünkü bu eserde yazar; şartların, olayların ve atmosferin içinde, hem yerleri, hem zamanı, hem şahitleri izleyerek, okuyucularıyla adım adım, beraber yürüyecektir...

Menderes toprakları; hem doğanın en cömert güzellikleri, hem tarihin en üstün uygarlık kalıntıları ile süslüdür. Burada insanlar; hem doğanın bu içli güzelliklerinden sarhoşturlar hem de Bereket Tanrıçası'nın, ezelden bağışladığı kismetlerle, bahtlı olarak doğarlar...

AYDIN GÜZEL HİSAR'I

Bugün Aydın, eski Tral harabelerinin eteğinde uzanır. Tral, İsa'dan önce de vardı. Zengin Lidya'nın, en zengin şehirlerinden biriydi. Bu şehrin önünde serilen Meander (Menderes) suyu ise, vaktiyle kuzeyde Lidya ve güneyde Karya ülkelerini birbirinden ayırırdı. Ama hem Lidya, hem Karya bakımlıydı, bereketliydi. Bu ülkeler, kuzeyde ve güneyde, mermer şehirler, mermer anıtlarla süslüydü. Zaten bütün Ege'nin en usta mermer işçileri, şimdi harabeleri Menderes'in az güneyine düşen Afrodisyas'ta yetişirdi. Afrodisyas; yalnız mermer işçiliği ve mermer anıtlar şehri değildi. Müzik, dans ve aşk şehriydi de. Bu şehirde aşk, din haline gelmişti. Eğer Afrodisyas'ı bilerek ve anlayarak gezerseniz, bugün bile orada, kendinizi, birtakım duyguların sarhoşluğu içinde duyarsınız.

Şimdi Menderes'in denize döküldüğü yerlere düşen Didim ise, şimdiki kalıntılarıyla da, insanoğlunun haşre kadar övünebileceği bir dev tapınaktır. Felsefenin anayurdu ve ilkçağın ilk felsefe okulu da olan Milet ile ovaya hâkim Priyen, dev tiyatrolar, dev gimnazyumlar, hanlar, kervansaraylar, hep buralara düşerler.

Bu topraklar, hem bereketli, hem kutsaldır. Hem doğanın, hem sanatın bu kadar cömertçe, bu kadar güzel geliştiği yerlerde ise, elbette ki soy insanlar yetişir. İçli, tabiatın güzelliğinden sarhoş ve Bereket Tanrıçası'nın, ezelden bağışladığı kismetlerle doğan bahtlı insanlar...

Gerçi bugünkü Aydın'ın üstünde eski Tral'den kalan, şimdi birtakım döküntülerdir. Fakat bu döküntülerin ve eski Tral seddinin başında, Aydın'a ve bütün Menderes ovasına, hâlâ azametle bakan öyle ulu iki kemer vardır ki, bunlar başlı başına bir ülkeyi asilleştirebilirler. Bu kemerler bir saray kalıntısı mıdır? Bir gimnaz kapısı mıdır? Yoksa bir zafer takımı? Bilinmez. Belki sonuncusu en doğrudur. Ama bu kemerler, Aydın'ın

ve bütün Menderes ovasının üstünde, bugün de bir taç gibi yükselirler. Buralarda kim yaşasa, yalnız bu kemerlere bakarak, ayak bastığı toprağın değerini ve soyluluğunu ruhunda duyar. Bütün Menderes çocuklarının müşterek ziyneti olan hayal gücü ve bereket ihtirası! Bunlar bu vadinin, bu dağların insanlarının, müşterek vasfıdır. Zaten bunun için değil midir ki, buralara ilk ayak basan Oğuz Türkleri, Aydın'a Güzel Hisar adını verdiler: Aydın Güzel Hisar'ı... Bu kemerleri bağrında yücelten bu teraslara, bundan daha güzel bir ad bulunabilir mi? Evet, Aydın Güzel Hisar'! Ve şimdi biz, işte bu Aydın Güzel Hisar'nda doğan, güzel bir yavrunun hikâyesine gireceğiz...

ALİ ADNAN

Güzel Hisar'ın eski Sarayıçi Mahallesi'ni bugün, belki eski bilenler de tanımazlar. Bu mahalle, şimdi eski halinde değildir. Ama onun dayandığı Eski Yenicami, bugün de ayakta. Sarayıçi Mahallesi'nden ise, hâlâ Eski Yenicami civarı diye bahsedilir. Biz, bu mahalleye girersek, gene de eskiden kalan birtakım izler ve havada esen birtakım işaretler sezebiliriz,

İşte bu Sarayıçi Mahallesi'nde, 1315 (1899) yılının galiba yaz aylarında, Hacı Ali Paşazade Sadık Bey'in evinde, yeni bir Osmanlı vatan-daşı hayata gözlerini açtı. Bu evin sokağı ve numarası mı diyeceksiniz? Bunları beyhude sormayınız. Çünkü bugün, eski manzarasıyla ne bu mahalle, ne bu sokak kalmıştır. Konağa gelince? 1919'da ve İzmir'in işgalinden sonra Aydın'da gelişen çarpışmalar sırasında, bu konak da yandı.⁽¹⁾ Her doğan çocuğun, özellikle varlıklı ve kalabalık aile evlerinde uyandırdığı hareketli hava malumdur. Bu hava, bu evde de yaşandı.

(1) Adnan Menderes'in askerlik sicil ve hüviyet kâğıdında doğum yeri "İzmir" olarak görülür. Kendisi de gerçi 1 Nisan 1947 İzmir nutkunda, "doğduğum ve büyüdüğüm güzel İzmir" diye konuşur. Ama incelemeler, doğum yerinin Aydın olduğunu gösterir. Hatta büyük oğlu da bu konuda sordurulan soruyu, "doğum yeri kesin olarak Aydın" diye cevaplandırmıştı.

Bu aileye, Haleplizadeler de diyorlar. Hatta aile şeceresinde asıl büyük dede olarak görünen Hacı Mehmet Efendi'nin Kerkük-Süleymaniye taraflarından olduğu da söylenir. Menderes, Kâtipzadeler ailesine baba tarafından bağlıdır. Babası Ethem Bey'in annesi Fitnat Hanım yani Menderes'in hayatında büyük yeri olan büyükanne, Kâtipzadelerdendir. Fitnat Hanım'ın kocası İsmail Bey'in aslen Moralı olduğu da söylenir. O da hem memur, hem bir çiftlik sahibiydi.

Doğan yavru gözlerini hayata, bu paşazade konağının kalabalığı içinde açtı. Evin selamlığına gelen erkek ziyaretçilerin en önemlisi ise, elbette ki, mahallenin imamıydı ve onun bir vazifesi vardı. Bu vazifesini yaptı: Yavruyu kucağına aldı. Üzerine kutsal dualar okudu, üfledi. Uzun ömürlü olması için, hayırlı bir insan olması için, kısmetli olması için, mutlu bir alınyazısı için. Sonra bu yavrunun kulağına, önce göbek adı olan Ali'yi, sonra da bütün ömrü boyunca taşıyacağı adını fısıldadı: Adnan! Evet, ondan sonra bu yaratık, çevresinde Adnan diye çağrılacaktı. Hacı Ali Paşazade Adnan! Adnan bu Hacı Ali Paşazadeliğini, ilk gençlik yıllarında, kendisi de kullanacak ve imzalarının üstüne bu soyadını yazacaktır.

Adnan topluma böylece karıştı. Ama Adnan'ın doğuşunda, bir başka özellik daha var: Çünkü Adnan, hicranlı bir aşkın mahsulüdür...

SARAYIÇI MAHALLESİ'NİN ÇOCUĞU

Evet, Adnan bir aşk çocuğuydu. Uzun süren, hicranlı sahneleriyle çevresinde yankılar yaratan bir aşkın çocuğu, Adnan'ın annesini, yani Hacı Ali Paşa'nın kızı Tefrika'yı, ailesinden gelen direnişler karşısında, zaman zaman ümitsizliğe ve veremden hasta yataklarına düşüren bir aşkın çocuğu. Aile, kızlarının sevdiği genci, kendilerine damat olarak layık, yahut denk görmüyorlardı. Gerçi kendileri, hem Küçük Menderes, hem Büyük Menderes dolaylarının ünlü toprak beyi Hacı Ali paşalardı. Ama Kâtipzadeler de, İzmir'in tanınmış ailelerindendirler. Bu ailenin büyük dedesi, anlaşıldığına göre ve çok eskiye, ta 1762 yıllarına varan Elhâc (Hacı) Mehmet Efendi olarak görünür. İzmir'e, ya mütesellim ya âyanlığa benzer bir görevle geldiği hakkında fikir verir. Bu zatın vakfiyeleri, İzmir'de varlıklı bir yerleşme başardığını gösterir.⁽¹⁾

Tefrika Hanım'ın, Kâtipzade İbrahim Etem Bey'e verilmeyişinde, onun o sırada küçük bir memur, bir kâtip oluşunun bu direnişe sebep olduğunu söyleyenler olduğu gibi, Etem Bey'in daha o sıralarda verem olduğunu, evlenmeye bunun engel gösterildiğini söyleyenler de vardır.

Dedekuyu civarında bir çiftliği varmış. Ama satılmış. Şecerede Kâtipzadeler kolu, olduğu gibi görülür.

(1) Kâtipzadeler ailesine ait ve 18. yüzyıla kadar inen tafsilatlı şecere tablosu, bu kitabın sonuna eklenmiştir.

Bu söylenti kuvvetli görünür. Kaldı ki Etem Bey'in kalp rahatsızlığı da bilinir. Hatta veremin ilerlemiş bir devresinde, kalpten öldüğü de söylenir.

İbrahim Etem Bey belki hukukta da okumuştur. Hatta dava vekilliğinden de bahsedilir. Fakat nihayet o sırada galiba, sadece bir tahrirat kâtibiydi. Gerçi Menderes'in bazı aile yakınları şimdi, İbrahim Etem Bey'in babası İsmail Bey için: "O, Aydın Vilayeti Tahrirat-ı Umumiye Müdürüydü" derler. Ama, bu küçük ve lüzumsuz bir çabadır. Çünkü evvela, Adnan'ın doğduğu yıllardaki Devlet Salnamesi'nde, Aydın vilayetinde bir mektupçu vardı. Ama, bir tahrirat-ı umumiye müdürü yoktu. O mektupçu da Adnan'ın babası değildi. Hatta Manisa'da da tahrirat müdürü, Remzi Efendi isminde biriydi. Ama bu ne ifade eder? Hiç! Çünkü bütün araştırmalar, Menderes'in babasını, edebi kültür ve değerli insanlık vasıflarıyla tanıtır. Yani, aslında basit bir görev veya rütbenin vereceği dereceden daha üstün gösterirler. İbrahim Etem Bey'in, okumuş, hele edebiyata düşkün, duygulu, içli, değerli bir insan olduğu anlaşılır. Kendisinden kıskanılan, kendisine verilmek istenmeyen Tefrika'sını ise, olağanüstü bir aşkın bütün ihtiraslarıyla sever. Onların bu devreye ait aşk mektuplarının bir kısmı, şimdi eldedir. Bu mektuplarda; ümitsiz, fakat coşkun ve olgun bir aşkın hicranları dile gelir. Ama, zaten gönül ferman dinlemez. Nihayet bir gün, aşkın emrine uyan Tefrika, kararını verir. İbrahim Etem Bey de onun için her şeyi fedaya hazırdır. Tefrika, ailesine haber vermeden sevdiğine kaçar. Ondan sonra her şey eski Osmanlı toplumunda ve bu gibi hallerde olduğu gibi gelişir: Evvela hidetler, retler, tahrikler, gürültüler. Ama sonra konu komşunun hatırlılları araya girerler. Kızgın Hacı Ali Paşa ve konağı halkını yumuşatırlar. Evlenmeye paşa da razı olur. Nikâhlar kıyılır. Yankıları bütün çevreye yayılan bir aşkın zaferi böylece ilan edilir. Bu aşk, çok geçmeden ilk meyvesini verir: Melike!... Bu bir kızdır. Onu bir erkek evlat takip eder: Adnan!... Yıl 1315, yani 1899'dur.

ÖLÜMLER ZİNCİRİ

Ama ne var ki, felek bu zaferi kıskanır. Bu aşkın hamuruna katılan çile bitmemiştir. Bitmeyecektir de. Bir süre sonra, evvela anne veremden ölecektir. Sonra, zaten kalbinden de hasta olan baba, aynı hastalıktan onu takip edecektir. Melike'ye gelince, ne yazık ki, onun da alınyazısı budur.

Galiba 5-6 yaşları arasında verem, onu da kucağına alacak ve çok geçmeden toprağa teslim edecektir.

Hülasa, bu kara hastalık, kısa zamanda ve böylece Adnan'ın etrafını boşaltır. Ve onda, uzun yıllar ve belki ömür boyunca kurtulamayacağı iki kompleks yaratır. Yani, iç âleminde, daima ve için için işleyecek, iki derin ürperti bırakır: Verem korkusu ve yalnızlık duygusu!... Evet, hiçbir zaman yakasını bırakmayan iki kompleks!... Kendisine daima sormuştur: Acaba veremden mi ölecektir?... Zaten bir gün gelecek ve İzmir'de Gurbaba Hastanesi hekimlerinden Şehri Bey, Adnan'a verem teşhisini koyacaktır!... Hele yalnızlık duygusuna gelince?... Nice sonraları, yani etrafında dostların, düşmanların, ama dalga dalga insanların kaynaştığı, yollarına binlerin, on binlerin döküldüğü günlerde bile o kendini, yalnız hissedecek, terk edilmiş hissedecektir. Tenha köşeler, تنها yollar arayacak, krizler geçirecek, ağlayacaktır.

Ama biz o günlere, o safhalara geçmeden önce, gene Hacı Ali Paşa ailesine dönelim. Ve bu kolun etrafında, Adnan Menderes'in aile bağıntılarını örmeye çalışalım.

Silahına güvenip dağda dolaşan adsız bir delikanlının, bir gün ağa, bey ve hatta sonra da padişahın bir fermmanıya paşa olması, eski Anadolu'nun bir kanunuydu. Ve bu *oluşt*a bizim, eski tarihimizde yer alan *adsızlık* törelerimize benzer bir şeyler sezme bile mümkündür.

HACI ALİ PAŞA'NIN HİKÂYESİ

Biz, Menderes'in aile bağlarını, çoğu soyadı bile kullanmayan eski Osmanlı ailelerinin hemen hepsinde olduğu gibi, bir iki kuşaktan öteye götürmeyiz. Menderes'in dedesi Hacı Ali Paşa'nın hikâyesi de böyledir. Hatta bu hikâyede, aile efradı da pek mutabık değildir.

Bu hikâye, eski Anadolu'da, sonradan sivrilen bütün toprak ağalarının hikâyelerinden herhangi birisidir. Bu tür ağalar, hemen daima geçmişleri, pek bilinmeyen kaynaklardan gelirler. Hiç yoktan gelirler. İlk önce talihlerini şu veya bu yolda denerler. Hatta biraz dağlarda dolaşırlar. Ama hedefleri bir gün bey olmaktır. Varlıklı bir ocakla ilişkiler kurmaktır. Bunların asıl kabiliyetleri de, ondan sonra meydana çıkar: Dağlar, taşlar onun olur. Bu yeni hanedan başı için artık her vasıta meşrudur. Ama bu yayılma sırasında nice düşmanlar da edinilir. Ve nihayet bir gün, ya toprağın haksız elinden alındığından kin duyan bir köylünün çiftesi, yahut temeli çok defa toprak davalarına dayanan bir eşkiya baskınının ateşleri altında, yeni toprak beyinin hayatı sona erer. Fakat arkadan gelenler, bu toprağı artık ellerinde tutarlar. Ve kendileriyle çevre arasında, daima çekişmeli bir bırakışma, yıllar, hatta nesiller boyu sürüp gider. Tireli adını alan Hacı Ali Paşa ve sonrakiler için de Anadolu'nun bu kanunu, böylece işledi, gitti...

Menderes, dedesinin, gerçi Konya'dan geldiğini söyler. Hatta dedesini ilk zamanlar, Mabeyinci Ali Paşa olarak da tanıttığı bilinir. Ama bunlar, ilk çocukluk yıllarından kalan birtakım kulak dolgunlukları olsa gerek. Çünkü bunlar, eğer ileride kesin delillerle doğrulanmazsa, bugünkü bilinenlere uymamaktadır. Gerçi Abdülhamit'in, Yıldız yokuşundaki bir konakta oturan bir Mabeyinci Ali Paşası vardı. Daha ziyade, saraya giren ve saraydan çıkarılan kadınların işleriyle uğraştırılan, cahil, fakat saf, sa-

Ali Adnan (Menderes) Şark İdadisi'nde (1908).

dakatli bir insandı. Ama onun hayatı, sonuna kadar sarayın çevresinde geçti. Ve Hakk'ın huzuruna oradan göçtü gitti...

Menderes'in dedesi Hacı Ali Paşa ise, başka tip bir insandır. Menderes'in dedesinin, kendisinin söylediği gibi, Konya'dan kısmet aramaya gelen bir Yörük olması da mümkündür. Daha inanılır araştırmalar, onun Konya'dan değil, Eskişehir çevresinden Tire taraflarına göçen bir Tatar olduğunu gösterir. Mesela eski başvekillerden Şemseddin Günaltay, Menderes'in dedesini, edindiği bilgilere göre, Eskişehir Tatarlarından olarak anlatmıştır. Nitekim Menderes'in simasında, Tatar ırkdaşlarımıza özgü hatlar, çizgiler belirli olarak görülür.

Eskişehir Tatarları, daha ziyade 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi üzerine Dobruca'dan buralara göç etmiş olarak bilinirler. Bunlar, Kırım Tatarlarının devamıdır. Bu Tatarlardan Ali isminde birinin, genç yaşlarında Eskişehir taraflarından kalkarak, Tire çevresine geçmiş olduğu anlaşılıyor. Tatarların çalışkanlıkları, toprağa ve aileye bağlılıkları, cemaatlerinden ayrılmamak gayretleri de bilinmekte olduğuna göre, eğer Ali hakikaten Eskişehir çevresindense onun kendi yurdunu terk edişinde özel bazı sebepler olabilir. Ama bilinen şudur ki, Ali, Eskişehir taraflarından ayrılmış, Tire taraflarına gelmiştir. Söylediğine göre, bir süre de dağlarda silahlı olarak dolaşmıştır. O zamanın şartlarına göre bu, yadırganmayan, hatta silahşora ün ve itibar temin eden bir haldi. Sonunda onun, belki bu gücüne ve itibarına da dayanarak, Tire taraflarında bir çiftliğe kâhya olduğu söylenir. Gene söylendiğine göre, işte bu kâhyalık sırasındadır ki Ali, çiftliğin dul kalan hanımıyla evlenmiş, böylece de Ali Ağa olmuştur. Genç ve güçlü çiftlik kâhyalarının, dul kalan zengin hanımlarıyla evlenmesi, hatta evlendirilmeleri ise, Anadolu'da daima rastlanan bir haldi. İşin sonrası ise malum: Ali Ağa, az sonra Hacı Ali Ağa, Hacı Ali Paşa olur. Çünkü bir gün saraydan kendisine, bir de sivil paşalık fermanı gelir...

Son Osmanlı İmparatorluğu'nda, halktan gelen bu tür paşalara mir-i miran derlerdi. Anadolu'da Abdülhamit, birçok mir-i miran yarattı. Bunların asker paşalığıyla bir ilişkisi yoktur. Teşrifatta binbaşı ile boy sırası sayılırlar, ama hiçbir yerli paşa, törenlere binbaşının yanında katılmak istemez. Bunu küçüklük sayar. Çünkü onların ilişkileri; valiler, kumandanlar, hatta sarayladır. Abdülhamit bunlardan daima fayda umardı. Çevresinde sivriyen, hele orduya ot, saman erzak temin eden müteahhitlerin namlı ve nüfuzlularına paşalık unvanı verirdi. Onları çevrelerinde, eski ayanın ve azılı eşrafın karşısına, kendi adamları gibi çıkarırdı...

Adnan Menderes'in yaşadığımız devrin çeşitli problemleri ve sosyal yapımıza olan çeşitli etkileriyle tarihimizde işgal ettiği yer nedir? Menderes, siyaset sahnesinde hangi değerleri veya hangi zaafı temsil eder? İktidarının muhasebesi nasıl bir bilanço arz etmektedir? Övgülere mi, yergilere mi müstahaktır? Bir üstün adam mıdır? Yoksa olayların rüzgârında savrulan bir yaprak mıdır? Bir suçlu mu, bir kahraman mıdır?

Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı*'nda ünlü devlet adamının başarıları ve başarısızlıklarını, somut olay ve koşullara dayandırarak bu sorularla birlikte tüm açıklığıyla işlemektedir.

www.remzi.com.tr

ISBN 978-975-14-0091-8

9 789751 400918